

GORAN BILOGRIVIĆ, KOSANA JOVANOVIĆ,
ROBERT KURELIĆ, BARBARA ŠPANJOL-
- PANDELO, CEREMONIJE I CEREMONIJALNA
KOMUNIKACIJA

Rijeka: Filozofski fakultet u Rijeci, 2019., 107 str.

Naklada Filozofskog fakulteta u Rijeci, uz potporu Sveučilišta u Rijeci, objavila je 2019. godine sveučilišni priručnik pod nazivom *Ceremonije i ceremonijalna komunikacija*. Priručnik je nastao kao rezultat rada na istoimenom projektu. Voditeljica projekta doc. dr. sc. Kosana Jovanović oformila je istraživački tim koji je interdisciplinarnim pristupom problematici istraživanja ceremonija i rituala nastojao istražiti njihov nastanak i tijek razvoja kao i njihovu važnost za društva srednjeg i ranog novog vijeka. Istraživački tim, uz već spomenutu doc. dr. sc. Kosanu Jovanović, čine doc. dr. sc. Goran Bilogrivić, doc. dr. sc. Robert Kurelić i doc. dr. sc. Barbara Španjol-Pandelo. Temeljna pretpostavka kojom su se autori vodili u istraživanju bio je politički karakter ceremonija.

Priručnik predstavlja zbirku od četiri rada u kojima su članovi istraživačkog tima iznijeli rezultate istraživanja te ima sveukupno 107 stranica. Svaki je član istraživačkog tima autor jednog rada, a rezultati koji su u pojedinom radu predstavljeni sagledani su s aspekta znanstvenog područja i istraživačkog interesa pojedinog autora. Na kraju svakog rada autori donose popis izabranih izvora i literature.

Čitatelja u problematiku ceremonija i rituala uvodi autorica Kosana Jovanović (5-13). Distinkcija između pojmova *ceremonija* i *ritual* vidljiva je u njihovoj definiciji, pri čemu je ceremonija formalni čin ili niz činova uobičajenih ili propisanih u svečanim prilikama (kao što su primjerice pokrštanje vladara, krunidba i ceremonije ustoličenja, pogrebne ceremonije, uzdizanje u red viteza i sl.), dok je ritual ceremonijalni postupak koji se odvija redovito i uvijek na isti način, no u praksi je, ovisno o situaciji, podložan promjenama i prilagodbama. Autorica objašnjava da, razvijajući se iz antičkih, judeokršćanskih i germanskih tradicija, ceremonije i rituali nastaju kako bi određena zajednica kroz njih iskazala vlastiti

identitet, odnosno razvila osjećaje društvene pripadnosti i jedinstva. Naglašavajući neizostavnu povezanost ceremonija i rituala s vladajućim strukturama, autorica argumentira o njihovoj propagandnoj ulozi sredstva za pridobivanje puka, pri čemu do izražaja dolazi vjerska komponenta ceremonija. Naime, vladajuće strukture opravdavale su svjetovnu vlast pozivajući se na vjersku simboliku s obzirom na to da je, u vrijeme slabe pismenosti, ona bila općeprihvaćena i svima razumljiva. Poseban je naglasak u uvodnom dijelu autorica stavila na istraživače koji su dali velik doprinos proučavanju problematike ceremonija i rituala sa sociološkog, antropološkog i etnološkog aspekta. Među imenima koje izdvaja jesu Émile Durkheim, Arnold Van Gennep, Mircea Eliade, Roy Rappaport i Peter Burke. Uvodni dio završava pregledom europske historiografije koja obrađuje tematiku ceremonija i ceremonijalne komunikacije.

Goran Bilogrivić autor je rada pod naslovom „Ranosrednjovjekovna ceremonijalna komunikacija, s naglaskom na ulogu oružja” (15-35). U središte tog rada autor stavlja ranosrednjovjekovne ceremonije u kojima je oružje, osobito mačevi, imalo istaknuti značaj. To su ceremonije polaganja zakletve senioru te krunidbene i pogrebne ceremonije. Prikaz ceremonije polaganja zakletve prilikom stupanja u vazalni odnos autor donosi analizirajući odabrane karolinške i skandinavske ranosrednjovjekovne izvore. Izvori na temelju kojih rekonstruira tu ceremoniju potječu iz 9. stoljeća (*U čast Ludovika, najkršćanskijeg cezara augusta Ermolda Nigela, Djela cara Karla Velikog* Notkera Mucavca, *Fuldski anali*) i 13. stoljeća (*Saga o Haraldu Lijepokosom* Snorrija Sturlusona). U ceremoniji polaganja zakletve iznimno važnu ulogu imao je čin darivanja koji je predstavljao standardni obrazac održavanja društvenih odnosa među pripadnicima ranosrednjovjekovnih elita, odnosno način na koji su elite pridobivale vazale. Poveznice među navedenim izvorima autor pronalazi u nezamjenjivoj ulozi i značenju mačeva u činu darivanja kao demonstraciji vazalnih odnosa. Mačevi su imali nezaobilaznu ulogu i u krunidbenim ceremonijama kao jedan od simbola vladarske moći, uz krunu, žezlo i prijestolje. Prikaz jednog krunidbenog ceremonijala autor pronalazi u kronici *Djela Sasa* Widukinda iz Corveyja, nastaloj oko 970. godine. Riječ je o krunidbi Otona I. za istočnofranačkog, odnosno njemačkog kralja 936. godine. Analizirajući Otonovu krunidbu, autor argumentira o značenju mača ne samo kao simbola kraljeve vlasti već i o njegovoj ratničkoj moći i ulozi zaštitnika kršćana od brojnih neprijatelja koja mu je ustupljena božanskim putem posredovanjem svećenika. Pogrebne ceremonije autor sagledava s arheološkog aspekta naglašavajući važnost vikinških ukopa kao arheološki primjer raskošnih pogrebnih ceremonija. Posebnost vikinških ukopa leži u tome da su se po-

kojnici pokapali zajedno s brodovima i mnoštvom predmeta pod velikim grobnim humcima, a kao najpoznatiji takav primjer autor navodi grob iz Oseberga, lokaliteta u norveškom Vestfoldu, istraženog početkom 20. stoljeća. Autor se u ovom dijelu rada osvrće i na djelo *Risala* arapskog pisca Ibn Fadlana u kojem donosi vrlo detaljan opis ranosrednjovjekovnog pogreba u nordijskom svijetu te zaključuje da na temelju navedenog izvora možemo stvoriti barem djelomičnu sliku pogrebne ceremonije i rituala kakvi su zasigurno provođeni i prilikom pogreba u Osebergu. Analizirajući još jedan grob s područja Skandinavije, točnije nekadašnje granice Danske prema Karolinškom Carstvu, autor naglašava značaj triju luksuznih mačeva karolinške provenijencije na temelju kojih argumentira o bliskim odnosima dviju elita unatoč njihovim stalnim sukobima u 9. stoljeću. Dotiče se i ostalih rubnih i pograničnih područja Karolinškog Carstva, prvenstveno Dalmacije, u kojima primjećuje slične obrasce.

Autorica je idućeg rada Kosana Jovanović, a nosi naslov „Smrt vladara i pogrebna ceremonija u razvijenom i kasnom srednjem vijeku“ (37-72). Čitatelja u tu temu autorica uvodi opisujući odnos srednjovjekovnog čovjeka prema smrti koji je uglavnom bio pod utjecajem skolastičkih učenja prelazeći potom na prikaze smrti srednjovjekovnih vladara prema srednjovjekovnim kroničarima. Autorica pokazuje da se smrt vladara dovodila u vezu sa znakovima koji su nagovještali njezin dolazak. Znakovi su se mogli pojaviti prije ili nakon smrti vladara, uglavnom su bili zloglasni (primjer Karla Velikog, kralja Harolda i Vilima Riđeg), no bilo je i primjera dobrog znamenja u obliku svjetlosti koja se preobrazila u oblik križa nad tijelom Henrika Mladog Kralja. Kraljevi su mogli umrijeti dobrom ili lošom smrću, a u kolikoj se mjeri težilo ostvariti dobru smrt, govori i činjenica da su u kasnom srednjem vijeku nastajali tzv. *ars moriendi* priručnici koji su davali savjete vladarima kako umrijeti dobrom smrću. Autorica se također dotiče moralizirajućeg aspekta smrti srednjovjekovnih vladara kao posljedice božanske kazne te smrti kao posljedice grijeha neumjerenosti u jelu i piću. Posljednji aspekt prikaza smrti srednjovjekovnih vladara koji autorica obrađuje tiče se ubojstva kraljeva. Na primjerima srednjovjekovnih engleskih kraljeva Edvarda II., Rikarda II., Henrika VI. i Edvarda V. autorica prikazuje da su se ubojstva uglavnom odvijala pod nerazjašnjenim okolnostima, na način da ne ostanu nikakve indicije koje bi upućivale na nasilnu smrt. Ponekad bi kraljevi uspjeli izmaknuti egzekuciji, što je rezultiralo pojavom priča u kojima su kraljevi nastavili bezbrižno živjeti svoje živote kao pustinjaci. Glavnina rada posvećena je problematici pogrebnih ceremonija vladara. Analizom primjera engleskih i francuskih kraljeva autorica razmatra načine na koje su se odvijali kraljevski

pogrebni običaji. U tu nas temu autorica uvodi prikazom procesa balzamiranja kojim se kraljevo truplo nastojalo očuvati od propadanja nastavljajući je pričom o neobičnim zahtjevima kralja Edvarda I. iz kojih se iščitava tzv. *mos teutonicus*, ritual koji se uglavnom koristio u slučajevima smrti prilikom sudjelovanja u križarskim ratovima kako bi se tijelo moglo prenijeti usprkos velikoj udaljenosti a da pritom ne propadne. Autorica se dotiče i prakse ukopa različitih dijelova tijela na različitim mjestima ističući ovdje ponovno primjer Henrika I. i Rikarda I. Lavljeg Srca. Prikaz svih značajnih segmenata pogreba srednjovjekovnog vladara autorica prikazuje kroz primjere pogreba engleskog kralja Henrika II., francuskog kralja Karla VI. i burgundskog vojvode Filipa Dobrog. Naime, kako se razdoblje srednjeg vijeka primicalo kraju, sve veću moć na političkoj sceni imali su velikaši koji su postupno počeli preuzimati neke aspekte kraljevske vlasti, među kojima i pogrebne ceremonije. Pri analizi pogrebne ceremonije autorica se dotiče i ceremonija upriličenih za supruge kraljeva ističući ovdje primjer kraljice Anne, supruge francuskih kraljeva Karla VIII. i Luja XII., čija je pogrebna ceremonija trajala čak 40 dana. Poseban naglasak u svojem radu autorica stavlja na teoriju o dva kraljeva tijela – fizičkom, prirodnom tijelu i političkom tijelu, koje kralj stječe primanjem kraljevske titule, a koje nastavlja postojati kroz njegove nasljednike te je kao takvo besmrtno. Analizirajući načine na koje se nastojala prikazati besmrtnost vladara, autorica se dotiče problematike upotrebe efigija, tj. pogrebnih lutaka koje su simbolički predstavljale kralja, odnosno besmrtnost kraljevskog dostojanstva.

„Deditio, ritual mirenja u društveno-političkom kontekstu ranog i razvijenog srednjeg vijeka” (75-92) naslov je rada Roberta Kurelića. U fokusu je tog rada komunikacija među pripadnicima srednjovjekovnih elita u jednom od rituala političke naravi, a to je ritual mirenja između vladara i podanika. Razmatrajući pitanja autoriteta i moći srednjovjekovnih vladara, autor kao važan aspekt u kojima su njihova moć i autoritet jasno vidljivi naglašava ovlast donošenja odluka u političkim i društvenim pitanjima, pri čemu su vladari vrlo često tražili savjet (*consilium*) svojih vazala. Štoviše, davanje savjeta vladaru bila je, uz pružanje vojne i novčane pomoći, temeljna obveza vazala. Kako autor objašnjava, česte su bile situacije u kojima je vladar ovisio o dobroj volji svojih vazala da izvrše njegovu naredbu (primjerice prikupljanje poreza ili provođenje dekreta), stoga im je uvelike koristilo donositi odluke u skladu s razmišljanjima većine svojih vazala. Ipak, autor konstatira da su srednjovjekovni vladari gotovo neprekidno bili u nekoj vrsti zavade s jednim ili više vazala, koji su se iz raznih razloga odmetnuli od njegove milosti, a samim time i od utjecaja na donošenje odluka.

U konačnici bi sukobi bili riješeni posredovanjem vrlo teatralnog i simboličkog rituala pomirenja (*deditio*) koji je, kako autor objašnjava, imao dvojaku svrhu. S jedne je strane umanjio čast i ugled buntovnog velikaša, a s druge je strane vladar dobio priliku da, poput Krista, iskaže svoje milosrđe. U tom činu autor uočava simbolički izričaj vladarske propagande i ideologije političkog sustava. Nakon prikaza važnih odrednica rituala mirenja autor u nastavku rada iznosi niz zanimljivih primjera *deditija* unutar vladarskih obitelji te između vladara i pobunjenih velikaša na području Zapadne Europe ranog i razvijenog srednjeg vijeka. *Deditio* je kao ritual postupno počeo zamirati u vrijeme velikog sukoba oko investiture, a gubitku povjerenja u taj ritual pridonio je i kralj Henrik II., koji je, kako bi izgradio snažniji carski autoritet umjesto trenutačnog oprosta i vraćanja odmetnutog natrag u društvenu hijerarhiju, u *deditio* počeo uvoditi i kaznu.

Priručnik završava radom „Srednjovjekovne ceremonije i obredi u kršćanstvu“ (95-107) Barbare Španjol-Pandelo, koja je projektu pridonijela kao povjesničarka umjetnosti. Naglasak je u radu stavljen na kršćanske ceremonije koje su se odvijale u okviru liturgijskih obreda. Naglašavajući važnost liturgijskih ceremonijala za crkvenu zajednicu, autorica u radu prikazuje značaj njihovih elemenata: liturgijskog ruha, liturgijskih boja i liturgijskih gesta, tj. molitvenih stavova, kretnji i držanja tijela za vrijeme različitih dijelova liturgije i obreda. Među brojnim gestama autorica ističe sakramentalne geste polaganja ruku i križanja, molitvene geste orans (uspravan stav osobe koja stoji dok su joj ruke raširene s dlanovima okrenutim prema gore) i klečanje te konvencionalne geste porekciju (čin pri kojem hijerarhijski viši službenik pruža neki predmet nižem službeniku i obrnuto) i procesiju. Dotiče se i tematike slavljenja svetih sakramenata u srednjovjekovnom razdoblju s obzirom na to da oni predstavljaju neku vrstu ceremonijalnih obreda i kao takvi važan su dio liturgije. U nastavku rada autorica se bavi analizom likovnih prikaza različitih liturgijskih gesti konstatirajući da su najzastupljeniji prikazi različitih procesija, bilo da su vezane uz jednostavnije procesije ophoda oko relikvija bilo pak uz složenije prizore tijelovskih procesija. Autorica u radu pokazuje da su kršćanske ceremonije snažno utjecale ne samo na razvoj likovnih umjetnosti već i na razvoj crkvene arhitekture. U tom kontekstu na primjeru gradnje kapela u Francuskoj i Engleskoj autorica ukazuje na važnost koju su u promišljanju o gradnji i pronalaženju inovativnih arhitektonskih rješenja imali upravo kršćanski liturgijski ceremonijali.

Kroz primjere krunidbenih i pogrebnih ceremonija preko rituala mirenja pa sve do ceremonijalne ikonografije autori su priručnikom *Ceremonije i ceremonijalna komunikacija* predstavili načine na temelju kojih su se stvarale poveznice iz-

među ceremonija i političkih ideologija srednjovjekovnog razdoblja. Otvarajući nove poglede na srednjovjekovnu povijest, autori su navedenim izdanjem dali izniman doprinos razvoju historiografije o ceremonijama i ritualima. Radovi sadržani u ovom priručniku zasigurno će imati poticajnu ulogu i biti dobra polazišna točka budućim istraživačima ove nadasve zanimljive tematike.

Julija Trstenjak